

Кулакова Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. У статті досліджуються особливості правового захисту культурної спадщини в країнах Східної Європи. Аналізується законодавство, яким передбачається й гарантується охорона культурної спадщини; визначається співвідношення понять «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурне надбання».

Ключові слова: культура, культурне надбання, культурна спадщина, культурні цінності, охорона культурної спадщини, об'єкти охорони культурної спадщини, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Захисту культурної спадщини приділяється значна увага в міжнародно-правових документах, де передбачено не тільки її збереження, ай визначення прав громадян на участь у культурному житті, користування досягненнями культури. Проблема захисту культурної спадщини перетворилася з національної в транснаціональну, що відображено й у законодавстві. Система захисту й збереження, а також примноження культурного надбання забезпечується правовими та організаційно-управлінськими заходами, що базуються на міжнародних нормативно-правових актах і національному законодавстві. Але необхідно зазначити, що однією із загроз є кримінальна, тому й недопущення такої охорони неможливе без застосування кримінально-правових заходів.

Проблемі правової охорони об'єктів культурної спадщини не раз приділялася увага в юридичній науці, причому досліджувалися різноманітні аспекти цього правового інституту залежно від галузі права. Особливості міжнародно-правового захисту культурних цінностей досліджувався в працях М. Богуславського, Л. Галенської, С. Молчанова Л. Прессуїр (Франція), І. Сейдел-Хохенвелдерн (Австрія), особливості розслідування злочинів, що посягають на об'єкти культурної спадщини, вивчали Р. Асейкін, В. Базелюк, С. Гайворонський, Т. Каткова, Т. Каткова, О. Кофанова та ін.

Останніми роками проблемі відповідності національного законодавства щодо охорони культурної спадщини міжнародно-правовим актам присвячені дисертаційні дослідження О. Мельничук, В. Максимова, Р. Булатова, Н. Михайлової, А. Артюняна, Н. Бобоедової, В. Настюк та ін. Проте питання дослідження правового захисту культурної спадщини в країнах Східної Європи не достатньо висвітлені в науці.

Комплексне розв'язання проблеми охорони і збереження культурної спадщини України можливе не тільки за ефективною реалізації державної політики в досліджуваній сфері, а за аналізу та подальшого використання зарубіжного досвіду щодо розробки заходів правового регулювання заходів забезпечення зберігання культурної спадщини. Завданням статті є розкриття особливостей правового регулювання охорони культурної спадщини в країнах Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема захисту культурної спадщини є правовою проблемою, оскільки

без необхідного регулювання неможлива охорона культурного надбання. Так, у ст. 27 Загальної декларації прав людини зазначено: «Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, насолоджуватися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі та користуватися його благами» [1, с. 27]. Ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права передбачено «право кожної людини на участь у культурному житті, користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування» [2, с. 36]. Це підтверджується й положеннями ст. IV Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва від 4.11.1966 р., затвердженої Генеральною конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, що «метою міжнародного культурного співробітництва ... є таке: розповсюдження знань, сприяння розвитку обдарування та збагачення різних культур; забезпечення кожній людині доступу до знань, можливості насолоджуватися мистецтвом і літературою всіх народів, брати участь у прогресі науки в усіх частинах світу; користуватися його благами і сприяти збагаченню культурного життя» [3].

Статут ЮНЕСКО (Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) визначає «розвиток народної освіти та розповсюдження культури (ст. IV)» [4, с. 16]. Завданнями організації є сприяння зміцненню миру й безпеки шляхом розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки, культури, в інтересах забезпечення загальної поваги, справедливості, законності й прав людини, а також основних свобод, що проголошені в Статуті Організації для всіх народів без різниці раси, статі, мови або релігії.

Велике значення мають і регіональні міжнародно-правові акти з питань культури, а саме: Європейська культурна конвенція, що була прийнята урядами-членами Ради Європи 19.12.1954 р. У Преамбулі Конвенції зазначено, що мета Ради Європи – досягнення ще більшої єдності між її членами для впровадження та застосування ідеалів і принципів, що є їхнім спільним надбанням, які будуть сприяти взаєморозумінню між народами Європи [5].

Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972 р.) визначає поняття культурної спадщини, під якою розуміються «пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи і структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок із пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології» [6].

Нормативно-правова база, що регулює питання охорони культурної спадщини, нараховує значну кількість міжнародних

і національних норм, які регулюють відносини у сфері охорони культурної спадщини. Вітчизняне законодавство (Конституція України, Закони України: «Про культуру», «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» – та інші нормативно-правові документи) забезпечує реалізацію й захист конституційних прав громадян України у сфері культури: збереження та примноження національного культурного надбання; створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини й інформації про них; визначення пріоритетів державної політики у сфері культури, форм, підстав, умов і порядку надання державної підтримки культурі, гарантій невтручання держави у творчі процеси, механізму впливу громадськості на формування та реалізацію державної політики у сфері культури; охорону національного культурного надбання, у тому числі культурної спадщини [7].

Законом України «Про культуру» визначено правові засади діяльності й регулювання суспільних відносин, що пов'язані зі збереженням культурної спадщини та культурних цінностей. Також цим Законом передбачено використання терміна «національне культурне надбання», під яким розуміється сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України [7].

Чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність за посягання на об'єкти культурного надбання, зокрема ст. 179 Кримінального кодексу (далі – КК) України «Незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь». Об'єктивна сторона злочину виявляється в учиненні щодо релігійних святинь одного з трьох діянь, альтернативно визначених у диспозиції ст. 179 КК України: 1) незаконне утримання, 2) осквернення, 3) знищення. Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише умисною виною, вид умислу – прямиий. Суб'єкт злочину – будь-яка особа, котра досягла 16-річного віку [8].

Ст. 201 КК України «Контрабанда». Основним безпосереднім об'єктом контрабанди є встановлений порядок переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів, указаних у диспозиції ч. 1 ст. 201 КК України. Предметом контрабанди можуть бути як культурні цінності України, так і культурні цінності інших держав. Суб'єкт злочину – особа, котра досягла 16-річного віку [8].

Ст. 298 КК України «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини». Безпосереднім об'єктом злочину є суспільна моральність у сфері духовного й культурного життя. Правовий режим пам'яток – об'єктів культурної спадщини, які є предметом злочину, установлюється законами та іншими нормативно-правовими актами. Пам'ятка культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [9]. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Винний усвідомлює суспільний небезпечний характер свого діяння. Суб'єкт злочину, передбаченого ч. ч. 1, 2, 3 ст. 298 КК України, – загальний, ч. 4 ст. 298 – спеціальний [8].

Ст. 298-1 КК України «Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду». Об'єктом злочину є суспільна моральність у сфері духовного та культурного життя [8]. Правовий режим

регулює відносини, пов'язані зі зберіганням документів чи унікальних документів Національного архівного фонду. Національний архівний фонд – сукупність архівних документів, що відображають історію духовного й матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації [10]. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Винний усвідомлює суспільний небезпечний характер свого діяння. Суб'єкт злочину, передбаченого ч. ч. 1, 2 ст. 298-1 КК України, – загальний, ч. 3 ст. 298-1 – спеціальний [8].

Цікавим для дослідження є досвід правового регулювання охорони культурної спадщини Республіки Польщі. Правові основи охорони пам'ятників в історії й культурі регламентуються Законом «Про охорону пам'ятників та опіку над пам'ятниками» від 23.07.2003 р. Особливістю польського законодавства є те, що кримінальна відповідальність передбачена не тільки кримінальним законодавством, а і зазначеним Законом. Знищення або пошкодження пам'ятників передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох місяців до п'яти років.

Кримінальне законодавство в Особливій частині розділу XXXII «Злочини проти публічного порядку» у ст. 261 передбачає кримінальну відповідальність тих осіб, котрі оскверняють пам'ятники або інше публічне місце з метою ознаменування історичної події або вшанування особи. Такі дії караються штрафом чи обмеженням волі [11].

У розділі XXXV «Злочини проти майна» у ст. 294 у § 2 передбачається відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від одного року до десяти років за злочини, що посягають на цінності, які мають особливе значення для культури [11].

Окремі норми кримінального законодавства передбачають відповідальність за привласнення чужої речі або майнового права – § 1 ст. 278, § 1 ст. 286, або за знищення чужої речі – § 1 ст. 288, за купівлю, збут речі, що отримана в результаті незаконного діяння [11].

Кримінальна відповідальність за протиправні діяння, що посягають на національні цінності, у Литовській Республіці передбачена у розділі XV «Злочини проти людяності та військові злочини» у ст. 106 «Знищення об'єктів, що охороняються або розкрадання національних цінностей» [12]. Цією статтею передбачена відповідальність за знищення історичних пам'яток, об'єктів культури, мистецтва, виховання, просвітництва, науки, релігії, що охороняються міжнародними угодами або актами внутрішнього права.

Також ч. 2 ст. 187 «Знищення або пошкодження майна» та ч. 1 ст. 188 «Знищення або пошкодження майна з необережності» передбачає відповідальність за знищення або пошкодження чужого майна значної цінності або наукові, історичні, культурні цінності особливої значущості [12].

Відповідальність за знищення або пошкодження пам'яток культури передбачена кримінальним законодавством Латвійської Республіки в розділі XX ст. 229, карається позбавленням волі на строк до чотирьох років, або арештом, або грошовим штрафом до 80 мінімальних місячних заробітних плат. Частина 2 передбачає кримінальну відповідальність за ті самі дії, що вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим суспільно небезпечним способом. Передбачено позбавлення волі на строк до десяти років або грошового штрафу до 180 мінімальних заробітних плат [13].

У ст. 79 «Знищення культурного і національного надбання» розділу IX «Злочини проти людства, миру, або військові злочи-

ни, геноцид» передбачається умисне знищення цінностей, які є частиною культурної й національної спадщини, караються позбавленням волі на строк до сімнадцяти років або грошовим штрафом до 200 мінімальних місячних заробітних плат [13].

Кримінальне законодавство Естонії передбачає відповідальність за посягання на культурні цінності у ст. 145-3 «Знищення архівного документа», ст. 145-4 «Приведення архівного документа в непридатний стан» у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років [14].

Розділ 11 «Злочини проти громадського порядку та громадської безпеки» КК Естонії передбачає відповідальність за знищення або пошкодження пам'ятки культури або об'єкта природи, що охороняються державою (ст. 198). Передбачена відповідальність за ці дії у вигляді штрафу, арешту або позбавлення волі на строк до двох років. Ст. 199 передбачає відповідальність осіб за проведення незаконних археологічних розкопок під водою. Караними діями є заглиблення під воду або вчинення інших дій з метою дістання із судна або з дна моря й підняття на поверхню жертв корабельної аварії або майна [14].

Висновки. Ефективність міжнародно-правової системи захисту культурної спадщини залежить насамперед від таких обставин, як зміцнення мирного співіснування держав, скорочення кількості збройних конфліктів, використання тільки мирних засобів для їх вирішення й, найголовніше, безперечне виконання державами та громадянами норм міжнародного права й національного законодавства щодо захисту культурної спадщини.

Література:

1. Всеобщая декларация прав человека // Международно-правовые документы по вопросам культуры / сост. и науч. ред. А.С. Запесоцкий. – СПб. : СПбГУП, 1996. – 389 с. – С. 27.
2. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах // Международно-правовые документы по вопросам культуры / сост. и науч. ред. А.С. Запесоцкий. – СПб. : СПбГУП, 1996. – 389 с. – С. 36.
3. Декларация принципов международного культурного сотрудничества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_067.
4. Устав Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры // Международно-правовые документы по вопросам культуры / сост. и науч. ред. А.С. Запесоцкий. – СПб. : СПбГУП, 1996. – 389 с. – С. 16.
5. Європейська культурна конвенція 1954 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_213.
6. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

7. Про культуру : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Про охорону культурної спадщини : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
10. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
11. Кримінальний кодекс Республіки Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1246817&s>.
12. Кримінальний кодекс Республіки Литви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877>.
13. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424&subID=100106935,100106943,100106967,100107172#text>.
14. Уголовный кодекс Эстонской Республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 262 с.

Кулакова Н. В. Правовая защита культурного наследия в странах Восточной Европы

Аннотация. В статье исследуются особенности правовой защиты культурного наследия в странах Восточной Европы. Проанализировано законодательство стран Восточной Европы, гарантирующее и регулирующее порядок охраны объектов культурного наследия; определено соотношение понятий «культурное наследие» и «культурные ценности».

Ключевые слова: культура, культурное наследие, культурные ценности, охрана культурного наследия, объекты охраны культурного наследия, уголовная ответственность.

Kulakova N. Legal protection of the cultural heritage in Eastern Europe

Summary. This article examines the basis of legal protection of cultural heritage in Eastern Europe. Analyses legislation, which provides and guarantees the right on protection of cultural heritage; relates to the definitions of “cultural heritage”, “cultural property”, “cultural asset”.

Key words: culture, cultural asset, cultural heritage, cultural property, legal protection of cultural heritage, subjects of cultural heritage, criminal liability.